

Disertacijos

EPISTEMOLOGIJOS IR POLITINĖS FILOSOFIJOS PROBLEMOS AKADEMINIAME DISKURSE

2006 metų rugsėjo 29 dieną Vilniaus universiteto Filosofijos fakultete apgintos dvi humanitarinių mokslų srities filosofijos krypties daktaro disertacijos, kurių autoriai – Filosofijos katedros doktorantai Jonas Čiurlionis ir Andrius Navickas.

Čiurlionis, pristatydamas savo darbą *Fizikalistinė erdvės ir laiko problema*, apibrėžė disertacijos objektą – fizikalistinės erdvės ir laiko problemos tyrimą realizmo–antirealizmo kontroversijos kontekste. Trijose disertacijos dalyse pateikiama filosofinė šios problemos analizė apima platų istorinį kontekstą, atskleidžiami pamatiniai fizikalistinių erdvės ir laiko teorijų panašumai ir skirtumai, remiantis Aristotelio, I. Newtono, A. Einsteino, S. Hawkingo ir kitų autorių darbais. Parodoma, kad daugelis šiuolaikinės laiko ir erdvės filosofijos problemų formuluojamos dar antikoje, akcentuojamas jų tęstinumas ir metafizinis pagrįstumas. Be to, šiame darbe, pasak Čiurlionio, pateikiamas naujas, netradicinis požiūris į kai kuriuos mokslo filosofijai aktualius klausimus. Antai naujai yra aptariamose Zeno Elėjiečio aporijos, reliacionizmo–absolutizmo ginčas, chiralizmo problema, reliatyvumo teorijų paradoksai. Disertacijoje konstatuojama, kad fizikalistinė erdvės ir laiko problema kyla dėl realistinių ir antirealisti-

nių teorijų interpretacinės samplaikos. Taip pat atskleidžiamas klasikinių teorijų realistinis rudimentas šiuolaikinėse erdvės ir laiko traktavimo teorijose.

Oficialusis oponentas prof. habil. dr. Kazimieras Pyragas (VPU) pabrėžė šios disertacijos aktualumą mokslui, kartu pateikė ir nemažai priekaištų. Pasak profesoriaus, koreguotinas disertacijos pavadinimas. Kodėl? Mat sąvoka *fizikalizmas* čia vartojama lyg bandant išvengti kritinių pastabų ir ginčų su fizikais profesionalais. Kitas priekaištas – per plati disertacijos tema. Pasak profesoriaus, ji turėjo būti apibrėžta kaip *Erdvės ir laiko samprata šiuolaikinėje fizikoje*. Oponentas suabejojo disertanto teiginiu, jog materija kuria erdvėlaivį, ir Zeno aporijų sprendimu sukūrus diferencialinę skaičiavimą. Be to, pasigesta naujausių šiuolaikinių fizikų sukurtų teorijų apmąstymo.

Atsakydamas į pateiktas pastabas, Čiurlionis teigė, kad sąvoka *fizikalizmas* pasirinkta, viena vertus, neatsitiktinai, o kita vertus – nebandant išvengti akademinės atsakomybės. Tai filosofijos, o ne fizikos doktoranto tyrimas, galimas traktuoti tik kaip filosofinę fizikinių teorijų interpretacija, o ne kaip fizikinis tyrimas. Na, o termino *fizikalizmas* apibrėžimą galime rasti bet kurioje filosofijos enciklopedijoje. Todėl, pasak disertanto, šis terminas visiškai

tinkamas vartoti konkrečiame šio darbo kontekste. Čiurlionis sutiko, kad disertacijos tema yra kiek per plati, tačiau šiuo klausimu galima pridurti, kad nepaisant pareikštos pastabos darbe yra analizuojama daugybė fizikinių problemų chronologine tvarka. Na, o Zenono aporijų aptartis skirta atskleisti loginei paradokso problemai – klaidingų prielaidų formulavimui. Naujausios teorijos nebuvo aptartos todėl, kad, pasak Čiurlionio, filosofinis diskursas nėra tam pakankamas.

Kitas oficialusis oponentas doc. dr. Albinas Plėšnys (VU) teigė, kad disertacijoje išsamiai išplėtotą fizikalistinę erdvėlaikio problemos analizę. Docentas pabrėžė, kad minėtos problemos istorinė tyrimo perspektyva itin priimtina, nes leidžia kiek plačiau pažvelgti į fizikinių erdvės ir laiko problemų sprendimus skirtingomis epochomis. Kaip nuopelną Plėšnys įvardijo disertacijoje pateikiamą sėkmingą laiko ir erdvės klasifikacijos principą. Ši problema kyla iš realistinės ir antirealistinės teorinės priešpriešos. Vienas svarbiausių docento priekaištų disertantui – prasta, sunkiai suprantama disertacijos kalba. Be to, lieka neaišku, kaip reikėtų traktuoti I. Kanto ir A. Schopenhauerio erdvės ir laiko interpretacijas – kaip fizikines ar fizikalistines?

Atsakydamas oponentui disertantas sutiko, kad kalba nėra itin tiksli dėl fiziko išsilavinimo trūkumo – filosofinis diskursas yra visiškai kitoks. Kantas, pasak disertanto, konstruodamas transcendentalinę erdvės ir laiko estetiką, remiasi fizikalistiniu atspirties tašku. Schopenhauerio erdvės ir laiko kategorijos pasaulio vaizdinyje, kaip teigė Čiurlionis, paremtos taip pat fizikalistiniu pagrindu. Taigi tiek Kanto, tiek Schopenhauerio erdvės ir laiko traktuotės gali būti redukuojamos į fizikalistinę terminą, atsiribojant nuo psichologistinių intencijų.

Toliau kalbėjo tarybos nariai. Prof. habil. dr. Arvydas Marijus Šliogeris (VU) teigė, kad ši disertacija labai koncentruota savo proble-

matika; vertintina kaip konceptuali, nors ir yra rizikingų teiginių, tačiau jie puikiai organizuoja intelektualinę intrigą, o ne apsiriboja chrestomatiniu tyrimo lygiu. Doc. dr. Tomas Sodeika (KTU) tvirtino, kad disertacijoje plėtojama gamtamokslinė analizė yra sklandi ir aktuali. Docentas kaip šio darbo pranašumą pabrėžė ir tai, kad apmąstant erdvėlaikį neapsiribojama tam tikra konkrečia epocha, bet imamasi tyrimo pradedant antika ir baigiant XXI amžiumi, atskleidžiant pagrindines erdvėlaikio sampratos raidos gaires ir fiksuojant svarbiausius jos pokyčius. Sodeika nurodė ir šios disertacijos tarpdalykiškumą – tai vienas esmingiausių tokio pobūdžio mokslinių darbų pranašumų šiuolaikiniame akademiname diskurse. Prof. habil. dr. Antanas Andrijauskas (KMFI) teigė, kad šioje disertacijoje bandoma apžvelgti milžinišką Vakarų mokslinės minties raidos tarpsnį – nuo antikos iki pat šių dienų. Tai, pasak profesoriaus, neabejotinas disertanto laimėjimas. Taip pat, teigė profesorius, čia atspiriama pagundai pervertinti jau nesvarbius šiandienai tam tikrus kadaise apmąstytus fizikinius reiškinius. Pagrindiniai Andrijausko priekaištai disertantui – tai gana miglota paties disertacijos autoriaus pozicija ir pernelyg didelis aptariamų koncepcijų skaičius.

Prof. habil. dr. Romualdas Karazija (VU Teorinės fizikos ir astronomijos institutas) turėjo kone griežčiausių pastabų disertacijos atžvilgiu iš visų kalbėjusių tarybos narių. Pasak profesoriaus, Talis jokios teorijos neįrodė, todėl jo empirinės išvalgos negali būti traktuojamos kaip mokslinės, o Newtono ir Descartes'o dėsnių gretinimas nėra tikslingas, nes tai aptarta jau kur kas seniau rašytose disertacijose. Negana to, Newtono dėsniai nėra išvedami iš dekartiškųjų. Karazija taip pat nurodė, kad nemažai disertacijoje pateiktų teiginių netikslių ir neteisingi, turint omenyje tai, kad šiuolaikinės fizikos teorijos atmeta fizinę begaly-

bę. Fizikoje begalybė nei paneigiama, nei patvirtinama. Na, o mikropasaulyje vykstantys reiškiniai aptariami netiksliai. Dvynių paradokso interpretacija taip pat kelia nemenkų abejonių. Darbe, pasak Karazijos, itin gausu netikslių formuluočių. Akį rėžia ir tai, kad daug naudotasi ne pirminiais šaltiniais, o populiariąja mokslo literatūra. Neretai disertacijoje dėstomos mintys prieštarauja viena kitai, daromos kategoriškos išvados apie moksliskai neiširtus reiškinius. Maža to, vienašališkai atrenkama tai, kas iliustruoja disertacijos temą, ignoruojami mokslo rezultatai, pateikiamos netikslios išvados. Karazija išreiškė susirūpinimą, kad ši disertacija vargiai gali būti vertinama teigiamai.

Mokslinis darbo vadovas prof. habil. dr. A. M. Šliogeris tikrai gerai įvertino šią disertaciją. Jo teigimu, panaudota solidi literatūra, daug kritinės medžiagos. Tačiau apgailėstavo, kad disertacijos kalba nėra kokybiška ir ne visada tiksliai vartojama.

Tarybos pirmininkas prof. habil. dr. Evaldas Nekrašas (VU) pažymėjo, kad disertacija liudija Čiurlionio erudicijos aukštumas ir gausias žinias rašyto darbo tema. Tačiau bėda ta, kad nėra aiškios problemos formulotės, pasigendama minties vientisumo ir loginio nuoseklumo. Pernelyg plačiai aptariami dalykai, niekaip nesusiję su darbo pavadinimu. Kyla klausimų ir į juos disertacijoje nerandama atsakymų: ar erdvėlaikis turi savaiminę egzistenciją? Ar tai fizikalistinė erdvė ir laiko problema? Kuo ji skiriasi nuo kitu rakursu keliamų erdvėlaikio problemų (pavyzdžiui, metafizinės ar socialinės)? Ar erdvė ir laikas yra reiškiniai? Ką reiškia realistinė redukcija? Šie ir galimi kiti klausimai disertacijoje lieka neatsakyti.

Nepaisant nemažai pasakytų kritinių pastabų, disertacijos gynimas buvo baigtas tarybos narių visų teigiamu balsavimu. Čiurlioniui suteiktas humanitarinių mokslų srities filosofijos krypties daktaro laipsnis.

Daktaro disertaciją *Žmogaus teisių pagrindimo problema šiuolaikinėje politinėje filosofijoje* apgynė ir doktorantas Andrius Navickas. Pristatydamas savo darbą disertantas apibrėžė disertacijos objektą – tai žmogaus teisės, kurios suvokiamos kaip moralinės teisės, teikiančios apribojimus pozityviai teisei, nepriklausančios nuo konkrečios politinės valdžios valios. Šių teisių filosofinis pagrindimas – tai argumentų, kodėl ir kiek turi būti ginama individo autonomija nuo to, kas šiandien paprastai laikoma viešuoju interesu. Paties Navicko teigimu, disertacijoje daug dėmesio skiriama žmogaus teisių diskurso genezės procesui, skiriamos trys pagrindinės politinės filosofijos transformacijos, kurios davė pradžią modernioms žmogaus teisių teorijoms: prigimtinio įstatymo tradicijos susiformavimas, perėjimas nuo prigimtinio įstatymo prie prigimtinių teisių ir perėjimas nuo prigimtinių teisių prie žmogaus teisių. Disertacijoje taip pat išskleidžiamos, interpretuojamos bei kritiškai analizuojamos filosofinio žmogaus teisių pagrindimo strategijos, kurios rekonstruojamos remiantis H. L. A. Harto, R. Novicko, J. Rawlso, R. Dworkino, A. Gewirtho, J. Finniso darbais. Skirtingos žmogaus teisių filosofinio pagrindimo strategijos nurodo skirtingus žmogaus teisių šaltinius: individo pasirinkimo laisvę, pamatinės lygybės tezę bei praktinės išminties reikalavimus. Disertacijoje Navickas kelia klausimą apie nefilosofinio žmogaus teisių pagrindimo galimybę. Konstatuojama, kad šiuolaikinėje politinėje filosofijoje nėra sutarimo, kuri žmogaus teisių pagrindimo strategija yra veiksmingiausia ir įtakingiausia. Taip pat pripažįstama, kad konkrečios žmogaus teisių koncepcijos politinė galia nebūtinai priklauso nuo jos filosofinio pagrindimo. Disertacijoje Navickas taip pat pabrėžia, kad pastangos atrasti filosofinį žmogaus teisių pagrindimą turi būti traktuojamos kaip įsitraukimas į diskusiją, naujų galimybių ieš-

kojimą, bet ne siekis padėti tašką, įtvirtinti tam tikrą *status quo*.

Oficialioji oponentė prof. dr. Jūratė Baranov (VPU) stengėsi objektyviai įvertinti darbo pranašumus ir trūkumus. Pasak oponentės, darbe panaudota plati, įvairi literatūra – bibliografiją galima vertinti kaip tikrai solidžią. Ir tai – neabejotinas šios disertacijos pranašumas. Žmogaus teisių samprata aptariama itin plačiai – nuo Aristotelio iki pat Tomo Akviniečio. Tyrimas polifoninis, t. y. problema gvildinama iš įvairiakrypčių perspektyvų. Kalba korektiška, jaučiamas akademinis nuoseklumas. Tai tokie būtų pagrindiniai Baranovos pasakyti teigiami darbo vertinimai. Na, o trūkumai būtų šie: istorinis principas, kuriuo remiamasi rašant darbą, neatitinka temos. Kyla klausimas, ar iš tiesų būtina žmogaus teisės filosofiskai pagrįsti? Darbas labai referatyvus: skaitytojui sudaromas vadovėlio ar chrestomatijos įspūdis – pernelyg konspektyvu. O tai leidžia daryti prielaidą, kad disertacijos autorius nesugebėjo atsiplėšti nuo galbūt kiek studentiško įpročio konspektuoti ar, tarkime, mėgėjiškos intencijos rinkti aforizmus ir sentencijas. Susidaro įspūdis, sakė oponentė, kad Navickui teko gerokai paskubėti rašant šį tiriamąjį darbą, o tai tarsi patvirtina disertacijos baigiamasis akordas – išvados, neišplaukančios iš disertacijos tikslo.

Į oponentės pastabas Navickas atsakė, kad žmogaus teisės iš esmės reikalauja filosofinio pagrindimo, turint omenyje platesnės perspektyvos ir tikslesnio jų vertinimo būtinybę. Disertantas sutiko, kad darbas išties gana konspektyvus ir referatyvus, sudarantis mokomosios priemonės įvaizdį. Išvados, pasak Navicko, taip pat gana problemiškos, tarsi atitrūkusios nuo viso darbo turinio. Tačiau tai – ne dėl skubos, o veikiau dėl akademinio rašymo patirties stokos. Kaip ir atomarinių sakinių gausa – jie vartoti siekiant teksto aiškumo, tačiau

nukenčia įvairūs tekstologiniai pustonai ir niuansai.

Kitas oficialusis oponentas prof. dr. Alvydas Jokubaitis (VU) Navicko disertaciją vertino gana skeptiškai ir negailėjo kritinių pastabų. Pasak oponento, didžiulė bėda ta, kad nėra išryškinta pagrindinio šio tyrinėjimo aspekto. Taip pat netikusi tyrinėjimo strategija, pažiūrų referavimas, neaiški disertacijos idėja. Profesorius teigė, kad čia tik pristatomos, bet ne analizuojamos filosofinės idėjos, todėl tiriamasis darbo pobūdis išryškėja tik labai fragmentiškai. Darbo pradžioje plėtoto žmogaus teisių pagrindimo strateginio tikslo antroje disertacijos dalyje nepagrįstai atsisakoma. Pernelyg daug banalybių, pavyzdžiui, žmogaus teisių nagrinėjimas kaip diskusija. Pamištamasis utilitarizmas ir pragmatizmas. Išskyla esminis, tačiau disertacijoje neatsakytas klausimas: kodėl šis diskursas siejamas su XIX a., o ne su XVIII a. pabaiga?

Atsakydamas antrajam oponentui, disertantas sutiko su jo pastabomis ir teigė, kad ši disertacija tik iš dalies gali būti vertinama kaip pavykusi. Darbe, pasak Navicko, stinga naujų paties autoriaus įžvalgų, teksto gilumo, problemos išryškavimo, pamatinių aspektų akcentavimo, nuoseklaus išsikeltų tikslų įgyvendinimo. O žmogaus teisių diskursas, kaip teigė disertantas, įsitvirtino tik po Kanto darbų.

Toliau kalbėję tarybos nariai pareiškė įvairių pastabų dėl šios disertacijos. Prof. habil. dr. E. Nekrašas teigė, kad darbe esmingai trūksta selektyvumo, taip pat šiuolaikinių filosofinių teorijų aptarimo. Prof. dr. (HP) M. P. Šaulauskas (VU) disertacijos atžvilgiu pasakė dvi pagrindines pastabas: retorinę – dėl sulietuvinčių ir nesulietuvinčių pavardžių vartojimo, ir dalykinę – žmogaus teisių diskursas tik santykinai naujas, neatveriantis kelio tarpdalykiniam dialogui, o todėl galima prieiti prie išvados, kad šis tyrimas nėra novatoriškas, be to, jam stinga

originalumo, reikalaujamo rašant tokio pobūdžio mokslinius darbus. Šaulausko teigimu, darbas itin asimetriškas, trūksta nuosekliai konceptualizuotų tezių, argumentacijos, ginaimi teiginiai neįrodomi citatomis. Darbas nėra nuoseklus, o tai dar labiau išryškėja atkreipus dėmesį į prastą disertacijos kalbą. Prof. habil. dr. Bronislovas Kuzmickas (MRU) teigė, kad šioje disertacijoje argumentuotai atskleidžiamas centrinis žmogaus teisių pagrindimas, laikomasi probleminio aspekto, filosofiniai ieškojimai nuosekliai grindžiami argumentais. Tačiau dėstymas pernelyg referatyvus, įtakų gausa užgožia paties autoriaus poziciją. Neatsakoma į klausimą, koks yra moralinis žmogaus teisių aspektas, lieka neaiškus disertanto požiūris į metafizinę žmogaus teisių pagrindimo galimybę. Pripažįstama, kad žmogaus teisės – tai moralinės teisės, bet politinėje filosofijoje jos nepakankamai siejamos su moralės filosofija. Doc. dr. Dalius Jonkus (VDU) sakė, kad tai kultūringas darbas, atitinkantis daktaro disertacijoms keliamus reikalavimus. Tai – eilinė disertacija, jokiomis originaliomis mintimis nepatraukianti skaitytojo dėmesio, nes, pasak Jonkaus, Navickui pritrūko akademinės drąsos ir kūrybinio užmojo.

Mokslinis darbo vadovas prof. habil. dr. E. Nekrašas sakė, kad jis gana patenkintas šio disertanto atliktu darbu. Perėjimas nuo prigimtinių įstatymų problemos prie žmogaus teisių liudija puikiai formuojamą tyrimą, o tai leidžia pasiekti disertacijos keliamus akademinis tikslus.

Tarybos pirmininkas prof. habil. dr. A. M. Šliogeris, dėstydamas nuomonę apie šią disertaciją, teigė, kad tyrimas yra paviršutiniškas, jokių būdu nepretenduojantis į akademinį fundamentumą; tekstas nenuoseklus, padrikas, jam trūksta autoriaus minties gylio, o situaciją dar labiau pablogina prasta kalba. Pasak Šliogerio, skaitant šią disertaciją „girdėti, kaip žvanga tuščiaviduriai žmogaus teisių šarvai“.

Nors disertacija sulaukė gana daug neigiamų vertinimų ir nusivylimo atliktu darbu žodžių, gynimas buvo baigtas visų teigiamu balsavimu suteikti Navickui humanitarinių mokslų srities filosofijos krypties daktaro laipsnį.

Šių dviejų apgintų disertacijų rezultatai liudija viena: jaunieji mokslininkai savo darbuose turi stengtis išsaugoti tyrimo akademiškumą, kūrybinės minties polėkį, siekti originalumo ir naujumo sintezės, o svarbiausia – nepamiršti akademinės atsakomybės visai Lietuvos filosofų bendruomenei.

Jovilė Kotryna Barevičiūtė